

Csorba Dávid–Mikó Gyula

A református egyház oszlopai Csernátoni Pál leírásában

A következő szövegekölés alapját Csernátoni Pálnak a canterbury érsek londoni könyvtárában (Lambeth Library), annak a Sion College-ból átkerült állománya egyik gyűjteményes kötetében található levele adja,¹ és eddig úgy tűnik, hogy a gályarabokkal kapcsolatos, sok másolatban fennmaradt iratok közt ez unikális tétel. A vegyes gyűjteményt még 1677-ben Johann Heinrich Hottinger (1647–1692) zürichi professzor, hebraista állította össze az ekkor ott tartózkodó egykori gályarabok segítségével. Ebbe a teljesen vegyes kötetbe illesztette bele a gyászévtizedet megelőző időszak magyar vonatkozású irataként ezt a Csernátoni Pál készítette levél formájú beszámolót a felső-magyarországi és erdélyi református egyház vezetőiről.²

Csernátoni Pál korának ismert tudós lelkésze, egy erdélyi lelkész-dinasztia tagja. Apácai kedvelt tanítványa és tanártársa, Bethlen Miklós és Pál nevelője peregrinációjuk (1661–1667) alatt.³ Jászberényi Pál londoni angol–latin tankönyvét verssel üdvözölte, illetve Mezőlaki János albumában 1667-ben áll egy Franekerben kelt bejegyzése.⁴ Később Erdélyben működött, Nagyenyeden volt tanár, a radnóti zsinatra (1673) újítor kar-teziánus tanai miatt őt is beidéztek Dézsi Márton enyedi, Pataki István kolozsvári professzor és Hunyadi Pál enyedi pap társaságában.⁵

Az említett londoni, illetve a zürichi központi könyvtár (ZbZ) kéziratai közt találtam egy másik idevágó kéziratot, amely Szilágyi/Sylvanus György nevéhez fűződik, aki szintén ebben az időben, 1666. július 7-én adott leírást ugyanerről a témáról.⁶ Láthatóan a zürichi az eredeti és a londoni kézirat a másolat: két kéztől származnak és a Zürichben őrzött szöveg végén áll a pontos datálás és a „scripsit manu propria” védjegy.⁷ Ennek témája a magyar kálvinista egyházszerkezet és helységek tételes leírása: ezért ezt a korabeli hasonló leírásokkal egybevetve tervezem közölni, mely munka már folyamatban van. Sylvanus teológushallgatóként Heidelberg után (1666) érkezhetett Zürichbe, július 3-án iratkozott be és 7-én készítette a beszámolót, s rá egy hétre, július 13-án már a

¹ A kutatást és a publikáció megírását a Reformáció Emlékbizottságnak a REB-16-1-Kutatás-0012 számú pályázata támogatta az EMMI Emberi Erőforrás Támogatáskezelőn keresztül.

² Jelzete: Lambeth Library (London), Sion L40.2/L17, 359r–360r.

³ HEREPEI, 1971b; BETHLEN, 1955, I, 176.

⁴ RMK III, 2252; OSZK Duod. Lat. 108, 97r., ld. IAA, http://iaa.bibl.u-szeged.hu/pictures/larges/20100316214914_18844.jpg.

⁵ HEREPEI, 1971a, 138–139.

⁶ Uo., Sion L40.2/L17, 360r–365r; ennek leírását ld. CSORBA, 2017, 116–117; ZbZ, Mss B9, Nr. 36–38.

⁷ ZbZ, Mss B9, Nr. 37, b lap verzó.

bázeli egyetemen találjuk,⁸ ahol két esztendőt töltött (1666–68). Majd Angliában élt, sikeres klasszikafilológusként és híres nyelvtanárként.⁹

Bethlen Miklós, a későbbi kancellár az önéletírásában 1661–64-es német- és németalföldi utazások leírásakor sokszor szólt Csernátoniról, de mivel 1663 végén a testvérek szétváltak, Bethlen Pál már Udvarhelyi Mihály és Csernátoni társaságában indult tovább, s jutott el Bázélbe.¹⁰ Szilágyi és Csernátoni egyaránt több egyetemet látogattak, ezek között Bázélbe előbbi 1665. július 13-án, utóbbi Bethlen Pál kíséretjeként ez év augusztus 10-én iratkozott be.¹¹ Tehát még a bázeli egyetemi immatrikulációt megelőzően készítették el mindketten a leiratukat Ulrich számára. Mindkét kézirat címfelirata szerint Johann Huldrich / Johann Jacob Ulrich (1602–68) kérésére készült, aki 1649-től haláláig zürichi lelkészként szolgált.¹² A Sylvanus-levél eredetije Zürichben található, a Csernátoniának nyomára azonban még nem leltem, pedig a Hottinger-hagyatékban (Zürich) lévő iratokkal együtt ez sem eredeti. Csernátoni írásos hagyatékából Sárospatakon egy másik forrás is az utókorra maradt: emlékkönyvének (album amicorum) több bejegyzését másolta ki magának Kocsi Csergő István a saját omniáriumába, több más album hasonló szövegével együtt.¹³

Csernátoni levelét mint egyedi különlegességet és mint a korabeli magyar református egyház nagy alakjairól szóló összegzést, a korban roppant ritka, különleges adatokat is tartalmazó megnyilatkozást, mindenképpen érdemesnek láttam már közölni. A levél felkutatása és a tárgyi jegyzetek készítése Csorba Dávid, a szöveg átírási hibáinak javítása és teljes magyar fordítása pedig Mikó Gyula nevéhez fűződik.¹⁴ A kora újkori egyházi értelmiség neveinek feloldásához Zoványi Jenő közismert adattárát hasznosítottam.¹⁵

Forrás

Csernátoni Pál Johann Jacob Ulrichnak

(Bázél, 1666. júl. 3.)

[359r] Vir admodum Reverende.

Si celebre duntaxat Huldrici nomen mihi notum esset, tamen occasionem pro virili quaerendam arbitrarer, quà erga tuam Reverentiam aliqua literarum significatione

⁸ HEGYI–SZÖGI, 2016, Nr. 1196, majd Nr. 61.

⁹ GÖMÖRI, 1985.

¹⁰ HEGYI–SZÖGI, 2016, Nr. 59, 60.

¹¹ Uo. Nr. 60, 61.

¹² DEJUNG–WUHRMANN, 1953, 577–578, Nr. 18.

¹³ HARSÁNYI, 1911, 98. Kocsi Csergő István kéziratos kötete megtalálható: SRKTGY Nagykönyvtára (Sárospatak), jelzete: Kt. 403, 665–676.

¹⁴ Itt köszönjük meg Szabó András Péternek a levél átírása és fordítása során nyújtott segítségét.

¹⁵ ZOVÁNYI, 1977.

meam observantiam declararem. Num cum praeter insignem humanitatem, qua nos ibi complexi estis, materiam etiam ad scribendum suppeditâsti, commemorans gratum fore, si nomina solum quorundam virorum nostratum in chartam conjecero, à longiori colloquio tunc angustia temporis prohibente: ingratus essem, si hoc quaecunque memoris animi indicium per literas absens negarem: inhumanus si tuae auctoritati hoc à me postulante non obsecundarem. Praesertim cum et ego honori mihi merito ducam, quod sperem hac via litteris meis ad Reverentiam Tuam aditum. Peregrina equidem nomina videbuntur, utpote nullis monumentis in lucem editis exteris nota non tam ut arbitror priorum ingeniorum aut voluntatis defectum, quàm editionis procurandae in ea Typothetarum inopia difficultatem.

Commemorandi initio essent Paulus Megyesius,¹⁶ Johannes Tholnaeus,¹⁷ et Johannes Apacaus,¹⁸ nisi Deus eos nobis abhinc quatuor aut quinque annis eripuisset.¹⁹ Ille quidem ob profundam eruditionem, et zelum immortalitate dignus diu Ecclesiae SarosPatakinae, simulque Principis Viduae²⁰ Rakociana Concionator. Alter Illustris Collegij Patakiensis Theologiae. Professor, post Ecclesiae vicinae Tarczaliensis Pastor, vir doctrinà Venerabilis, et varijs Ecclesiae fatibus exercitus. Tertius Theologiae. Doctor. Illustris Collegij Claudiopolitani, post Albam Juliam eversam instaurator, Theologus, Philologus, et Philosophus, [359v] nulli in Patria nostra secundus, sorte temporum meliori, vitâque diuturniore dignus, cum ob eruditionem, tam ob gloriae Dei promovendae zelum; fortuna tamen ab quorundam contraria circa Ecclesiae. statum immutandum studia, iniquiore usus (cujus causam si infra attingero, non erit forsitan ingratum) hoc dolendus magis, quod in ipso aetatis flore vitam et 35um vitae annum clausit simul. Quos ego non commemorarem, nisi scriberem ad eum, cui ut virtus et pietas grata, ita et piorum et virtute praedictorum virorum memoria, qualis his²¹ a nobis ubique debetur, jucundari.

Reliquit adhuc nobis divina bonitas superstites, quorum utili ministerio nutanti Ecclesiae consulat. In Transylvania quidem Casparum Veresmarthium Ecclesiarum Superintendentem seu Episcopum.²² Cujus tamen iam,²³ quod res est, aetate ingravescente diligentia languere putatur. Quod quidem minus notabile esset, nisi degeret Claudiopoli, ubi Socinianorum et Papistarum nidus praecipuus est, quod

¹⁶ Medgyesi Pál (1605–1663), Lorántffy Zsuzsanna pataki udvari lelkésze.

¹⁷ Tolnai Dáli János (1606–1660), pataki tanár, abaúji esperes, Rákóczi Zsigmond lelkésze, majd tarcali pap.

¹⁸ Apácai Csere János (1625–1659), gyulafehérvári, majd kolozsvári tanár.

¹⁹ Bethlen Miklós önéletírása alapján 1661 májusában indultak útnak, amikor még Kemény János volt a fejedelem. S az ezt követő magyarországi eseményekről ezek szerint nem volt tudomása.

²⁰ Báthori Zsófia a férje, II. Rákóczi György halálát követően katolizált (1661), és épp ebben az időben indult útnak Csernátóni. Ezek szerint Medgyesiről nem tudta, hogy nemsokára elhagyta Patakot, Enyedre telepedett, s amíg ő külföldön járt, 1663 táján meg is halt.

²¹ Szövegromlás: ott *qualis his* áll, helyesen: *qualibus*.

²² Veresmarti Gáspár (?–1668), udvarhelyi, marosi, majd kolozsi esperes, s végül 1661 áprilisától püspök.

²³ Szövegromlás: ott *cam* áll, helyesen: *iam*.

tamen compensare potest diligentia Collegae Petri²⁴ Kovasznej²⁵ Viri eruditi juxta et pii qui unicus ex nupero Ecclesiae Varadiensis naufragio Pastor adhuc. superstes est, reliquis fato functis. Uno etiam Andrea Kallajo²⁶ a Johanne Kemeny Principe,²⁷ carnificis manu ob fictum prodicionis crimen revera, quia liberius alia ejusmodi facta hujus Principis improbàrat, in dicta causa, truncato; qui tamen larvatus tyrannus, et occultus Apostata Turcarum Tyrannide paulo post judicio Dei, quem nihil latet, judicio²⁸ [!] à suis desertus periit. Est insuper quidam Petrus Vasarhelyi in Collegio nuper Claudiopolitano,²⁹ nunc Enyedino (hic enim post Albam eversam, Varadinum captum,³⁰ duo apud nos Musarum domicilia, Claudiopolim etiam iteratis vicibus obsidione pressam locus Scholae academicae recens dicatus duobus ab Alba Julia milliaribus distans) Theologiae et Linguae Sanctae Professor, ea sparta³¹ dignissimus, sive piam ipsius eruditionem, sive sedulam alios erudiendi dexteritatem spectemus. His addo Stephanum Tsengerium,³² nuper in Principum aulis, nunc Tugariensis Ecclesiae Pastorem,³³ virum aetate quidem caeteris juniorem [360r], Doctrina nulli postponendum, multis etiam in Belgio hoc nomine notum, qui forsitan jam etiam (indicia nonnulla adhuc in patria degens videram) quaedam ingenij majora parturientis documenta publico contra Socinianos scripto edidit, aut propediem editurus.³⁴

Etiam Michäel³⁵ Tophaeus³⁶ Theologiae. Doctor. his adjiciendus, ob insignem eruditionem, qui nunc Aulicus Principis Apaffi Concionator est. Caeteri, qui non tam eruditione, quàm autoritate eminent, sunt circiter quindecim aut sedecim secundum numerum Provinciarum aut Comitatum, singulis dioecesibus Titulo senioris Praepositi. Quorum quilibet habent jus caeteros confratres in eadem secum dioecesi degentes in gravioribus Ecclesiae negotijs convocandi et consulendi, nisi rei difficultas Synodum generalem requirat quae singulis annis à Superintendente indicitur. Quod et

²⁴ Utána áthúzva: „Kos”.

²⁵ Kovásznai I. Péter (1616/17–1673) Várad elfoglalása után Kemény János özvegyének udvari lelkésze, majd kolozsi esperes és erdélyi püspök lett.

²⁶ Kállai András dévai pap, aki Kemény János Habsburg-párti uralma ellenében a töröknek akarta a dévai várat megtartani, s ezért három társával egyetemben fejüket vették. Ld. PERSIÁN, 1907, 24.

²⁷ Kemény János erdélyi fejedelem (1661–1662).

²⁸ A szó véletlenül újra leírva.

²⁹ (Kézdi)Vásárhelyi Péter (1625/26–1666), Bánffy Dénes, majd Barcsai Ákos udvari lelkésze, 1660 után kolozsvári, majd enyedi tanár.

³⁰ Gyulafehérvár (1659) és Várad (1661) török feldúlásáról ír.

³¹ Sparta = munus 'hivatal, tisztség' értelemben.

³² Csengeri K. István (1628–1671), dési esperes, Barcsai Ákos, majd Kemény János udvari lelkésze. Aztán fogarasi pap, enyedi tanár, lelkész, majd esperes lett. Vitázott Várallyai G. Lőrincsel az 1658–1663 közti politikai fordulatok idején.

³³ Tugár (Szlovákia), Losonc filiája.

³⁴ Erről a műről nem tud a szakma, szövege nem maradt fenn, csak ez az utalás róla.

³⁵ Utána áthúzva: „Tophe”.

³⁶ Tofeus Mihály (1624–1684), teológiai doktor, szatmári lelkész, Apafi Mihály udvari lelkésze, majd erdélyi püspök (1679).

in Hungaria usitatum ubique. De qua mihi, quia quaedam minus familiariter nota fuerint, par est, ut etiam paucioribus rem expediam.

In Hungaria Superiori, quae Transylvaniam attingit, Episcopus est Stephanus Tornaj,³⁷ homo non magnae apud suos existimationis, propterea quod ventri attentior dicatur, quam muneri, quem tamen suorum contemptum altiori Spiritu vindicare conatur. Degit nunc, ut opinor, immunis, ubi antea erat Antistes in Oppido totius Hungariae maximo Debreczen, Turcis tributario, septem à Varad milliaribus dissito. Hic Gymnasium est celebre et frequens admodum Georgio Martonfalvi³⁸ Theologiae Doctore et Johanne Debreczini Professoribus.³⁹ Ex Concionatoribus ejusdem oppidi mihi unus notus vir certe insignis antea Georgij Rákóczij nuper caesi Concionator aulicus, Laurentius Varallyai.⁴⁰ Iam me vertam Saros-Parakinum, quo jam importunissimi Loyolitae irrepererunt post Francisci Rákóczij juvenis nauci Apostasiam,⁴¹ Theologi, qui his masculé resistunt sunt Professores Michaël Buzinkaj,⁴² et Johannes Posahazi,⁴³ quibus accessit tertius Theologiae Doctor Valentinus Köpeczi,⁴⁴ in locum nuper defuncti Baczonj⁴⁵ viri eruditissimi et piissimi.

Pastores mihi non sunt ad modum noti, ut aliquid de his possim dicere, Dixeram me facturum mentionem quarundam in Ecclesia controversiorum, Verum hic intermitto.

Vestram Reverentiam Illustrissimus Dominus à Bethlen⁴⁶ salutatur humiliter, ut par est, suaque obsequia reverenter defert vestrae reverentiae observandissimae

Paulus Tzernatoni Transylvanus,

Basileae 3. Jul. 1666.

[Felirata:] Descriptio Ecclesiarum Transylvaniae per Dominum Reverendum Paulum Tzernatoni Transylvanum, Illustrissimi Domini à Bethlen Ephorum ad Venerandum Dominum Antistitem Huldricum transmissa die 6. Julii 1666.

³⁷ Tornai Pap István (1602–1665 után), debreceni lelkész, esperes, püspök. Végül tarcali lelkész (1661).

³⁸ Martonfalvi Tóth György (1635–1681) teológiai doktor, a váradi, majd a debreceni Collegium professzora.

³⁹ Debreceni Szűcs János (?–?), debreceni tanár (1661), majd böszörményi és túrkevei lelkész.

⁴⁰ Varallyai G. Lőrinc (1620/21–1671), szabolcsi esperes, II. Rákóczi György udvari lelkésze (1659), majd ecsedi lelkész, esperes, s végül szatmári lelkész lett. Vitázott Csengeri K. Istvánnal az 1658–1663 közötti politikai fordulatok idején.

⁴¹ I. Rákóczi Ferenc és anyja, Báthori Zsófia áttéréséről van szó, ami 1661 augusztusában történt. A jezsuiták sárospataki tevékenységéhez ld. Péter 2006; GYULAI 2014.

⁴² Buzinkai Mihály (1630–1683), a pataki–gyulaféhevári Collegium tanára.

⁴³ Pósházi János (1628–1686), a pataki–gyulaféhevári Collegium tanára.

⁴⁴ Köpeczi Bálint (1631/32–?), ebben az időben doktorált Leidenben (1664), később pataki tanár lett (1685). Nyilván nem csak 1685-ben lett pataki tanár, hiszen 1666-os forrásunk már pataki tanárként említi. Valószínűleg hazatérése után rögtön ide került.

⁴⁵ Baczoni Baló Menyhért (?–?) pataki tanár (1656–1662).

⁴⁶ Bethlen Pálról, Csernátóni kísérőjéről van szó.

Fordítása

Igen Tiszteletre Méltó Férfiú!

Ha csak az Ulrich név lenne ismerős számomra, még akkor is úgy gondolnám, hogy meg kell ragadnom az alkalmat arra, hogy tekintélyes személyednek valamely írásbeli megnyilatkozással kinyilvánítsam tiszteletemet. Mivel kiváló műveltségeteken túl még megírandó anyagot is szolgáltatatok, elgondolkodva azon, hogy vajon kedves lesz-e nektek, ha a mieink közül csak néhány férfiú nevét vetem papírra, mivel akkor a hosszabb beszélgetést az idő szűke nem tette lehetővé. Hálátlan lennék, ha a figyelmességnek – távol lévén – ezt az írásbeli jelét megtagadnám, és udvariatlan is, ha ebben nem kedveznék tekintélyednek, és kérésednek nem engednék. Különösen azért, mert méltán tekintem az irántam való megbecsülésnek, hogy – amint remélhetem –, ezúton leveleim eljutnak tisztelendőséghez.

Valóban idegennek tűnnek majd a nevek, mivel a külföldiek számára nem tette azokat ismertté semmilyen munka kiadása, amint vélem, nem is annyira a saját tehetségnek és az akaratnak hiánya miatt, hanem inkább a kiadásról és a nyomtatásról való gondoskodás nehézsége miatt, mely a nyomdászok hiányából adódott.

Elsőként Medgyesi Pált, Tolnai Jánost és Apácai Jánost kellene említenem, hacsak Isten tőlünk őket négy-öt éve el nem ragadta volna. Az első közülük ugyanis mély műveltsége és lelkesültsége miatt méltó a halhatatlanságra, hosszú ideig volt prédikátora a sárospataki gyülekezetnek és Rákóczi fejedelem özvegyének. A második a híres Pataki Kollégium teológiaprofesszora, később a közeli Tarcal lelkipásztora, tiszteletre méltó tudású férfiú, aki megszervezte az egyház sorsának változásait. A harmadik pedig teológiadoktora a híres Kolozsvári Kollégiumnak, annak újraalapítója Gyulaféhérvár elpusztítása után. Ő a legelső teológus, filológus és filozófus a hazánkban, műveltségéért és Isten dicsőséges ügyét előmozdító lelkesültségéért jobb körülményekre és hosszabb életre méltó. Azonban néhányaknak törekvése miatt, akik az egyház helyzetének megváltoztatását ellenezték, szerencsétlenebb sorsot viselt (talán nem lesz alkalmatlan, ha ennek okát majd alább érintem), és ebben az a fájdalmas, hogy java korában, élete 35. évében halt meg. Megemlékeztem róluk csupán azzal is, hogy leírtam annak, aki számára mivel az erény és a kegyesség drága, épp úgy az erényben kiváló kegyes férfiak emlékezete is, amiként e közülünk valóké is illő, hogy kedves legyen.

Isten jósága eddig meghagyta számunkra a megmaradókat, hogy hasznos szolgálattal segítse a megingott egyházat, Erdélyben Veresmarthi Gáspár esperest, majd püspököt, akinek azonban, a dolgok állása szerint a figyelme már az időtől elnehezülve, lankadni látszik. Ez nem is lenne említésre méltó, ha nem Kolozsváron élne, ahol a socinianusok és a pápisták fő fészke van. Ezt valamennyire ellensúlyozza kollégájának, Kovásznai Péternek az igyekezete, ennek a művelt és ugyanakkor kegyes férfiúnak, aki a váradi gyülekezet nem rég történt hajótörésének egyetlen túlélője, mivel a többiek odavesztek. Egyiküket ugyanis, Kállai Andrászt hóhérkéz fejezte le az árulás hamis vádjával, a védelem lehetőségétől is megfosztva, Kemény János uralma alatt. Valójában csak a

szokásosnál nyíltabban helytelenítette a fejedelemnek más effajta, egyre féktelenebb tetteit. Azonban ezt az alakoskodó és titkon hitehagyó zsarnokot, miután az övéi elhagyták, nem sokkal később Isten ítéletéből, aki előtt semmi rejtve nem marad, a török zsarnokság elveszejtette.

Ezután említék egy bizonyos Vásárhelyi Pétert, aki korábban a kolozsvári, ma az enyedi kollégiumban (miután ugyanis Gyulafehérvár elpusztult, és Váradot elfoglalták – nálunk ez a két lakhelye volt korábban a Múzsáknak – és mivel Kolozsvárt is több alkalommal ostrom gyötörte, itt, Gyulafehérvártól két mérföldre nyílt akadémiai gimnázium) a teológia és a szent nyelv professzora, úgy látjuk, hogy hivatásában igen kiváló részben a műveltségének kegyessége, részben pedig tanításának serénysége és ügyessége miatt.

Közöttük említék meg Csengeri Istvánt, aki nem régen a fejedelmi udvarban, most pedig a tugari gyülekezetben lelkipásztor, aki bár korára nézve fiatalabb a többinél, a tanítását tekintve senki sem előzi meg, és ezért Hollandiában is ismerik, talán már érlelődő elméjének néhány nagyobb bizonyítékát is megjelentette, vagy hamarosan ki fogja adni azt a művét, melyet az unitáriusok ellen írt (láttam ennek kezdeményét még ott-hon). Hozzájuk kell vennem Tofeus Mihály teológiai tanárt, aki most Apafi fejedelem udvari papja.

A többiek, akik nemcsak műveltségükkel, hanem tekintélyükkel is kitűnnek, körülbelül tizenötön, tizenhatan vannak országrészek vagy megyék szerint, egy-egy egy egyházmegyének az élére állítva, esperes (senior) címmel. Bármelyiküknek joga van a többi testvérüket, akik ugyanabban az egyházmegyében élnek, az egyház nehezebb tennivalóira összehívni, velük tanácskozni, hacsak a dolog súlya a zsinatra nem tartozik, amelyet évenként a superintendens (püspök) hív össze. Egész Magyarországon mindenhol ez a szokás. Mivel erről alig néhány dolgot és azt sem közvetlenül ismertem meg, úgy tartom illőnek, hogy rövidebben fejtsem ki mondanivalómat.

Felső-Magyarországon, amely Erdéllyel határos, Tornai István a püspök. Olyan ember, aki az övéi előtt sincs nagy becsben, mivel nagyobb igyekezettel szenteli magát a hasának, mint a hivatalának, és arra törekszik, hogy övéinek megvetését még nagyobb göggel torolja meg. Most, úgy vélem, szolgálattól felmentve él ott, ahol korábban előjáró volt, egész Magyarország legnagyobb városában, Debrecenben, mely a Hódoltságban van, hét mérföld távolságra Váradtól. Itt van egy gimnázium, amely különösen híres és népszerű, Martonfalvi György és Debreceni János a professzorai. A mezőváros papjai közül nekem egyedül Várallyai Lőrinc ismerős. Ez a valóban kiváló férfiú azelőtt a nemrég elesett Rákóczi György fejedelem udvari papja volt.

Végül Sárospatakra térek át, ahová az ifjú Rákóczi Ferenc hitehagyása után befurakodtak a jezsuiták. A teológusok, akik ezekkel szemben férfiasan kitartanak: Buzinkai Mihály és Pósházi János professzorok, és a hozzájuk harmadikként csatlakozó Köpeczi Bálint teológiai doktor, aki a nemrégien elhunyt Bacsoni helyére lépett.

Nincs már több számomra ismert lelkipásztor, hogy szólhassak róluk. Azt ígértem, hogy említést teszek majd az egyházon belüli vitákról is, itt azonban félbehagyom a mondandómat.

Tisztelendőségedet alázatosan üdvözli Bethlen úr, és amint illik, a maga készségéről tiszteletadással biztosítja.

Tiszteletre méltó személyed iránti készséggel
Csernátoni Pál Erdélyből

Bázel, 1666. július 3.

[Felirata:] Az erdélyi gyülekezetek leírása az erdélyi Csernátoni Pál úr által – aki a kiváló Bethlen uraság nevelője –, a tiszteletreméltó Huldreich lelkész-elöljáró úr számára, 1666. július 6-án.

(Ford. Mikó Gyula)

Rövidítések és irodalomjegyzék

Adattár	<i>Adattár XVI–XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez</i> , 3. kötet, szerk. Keserű Bálint et al. Budapest– Szeged, 1971.
IAA	Inscriptiones Alborum Amicorum (iaa.bibl.u-szeged.hu)
RMK	Régi Magyar Könyvtár
Sion	Lambeth Library, London, Sion College gyűjtemény, jelzete: Sion
L40.2/L17.SRKTGY	Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei
ZbZ	Zentralbibliothek Zürich

*

BETHLEN 1955	BETHLEN Miklós, <i>Önéletírása</i> . I–II. Kiad. V. WINDISCH Éva, Budapest, Szépirodalmi, 1955.
CSORBA 2017	CSORBA Dávid, <i>Hungaricák Canterbury érsekének könyvtárában</i> . In: <i>Egyháztörténeti Szemle</i> , 18. (2017), 1. sz., 114–117.
DEJUNG–WUHRMANN 1953	<i>Zürcher Pfarrerbuch, 1519–1952</i> , hrsg. von Emanuel DEJUNG, Willy WUHRMANN, Zürich, Schultheiss, 1953.
GÖMÖRI 1985	GÖMÖRI György, <i>Szilágyi–Sylvanus: magyar klasszika-filológus a XVII. századi Angliában</i> . In: <i>Acta Historiae Litterarum Hungaricarum</i> , 21.(1985), 111–119.
GYULAI 2014	GYULAI Éva, <i>A sárospataki jezsuiták és a hegyaljai plébániák a 17. század második felében</i> , In <i>Katolikus megújulás Északkelet-Magyarországon. Művelődéstörténeti konferencia a jezsuita rend sárospataki megtelepedésének 350. évfordulója alkalmából. Sárospatak, 2013. október 3–4.</i> Szerk. SZABÓ Irén, Sárospatak, Római Katolikus Egyházi Gyűjtemény, 2014, 110–146. (Folia Collecta, 2)
HARSÁNYI 1911	HARSÁNYI István, <i>Kocsi Csergő Istvánról s a gályarabok számos, eddig ismeretlen levelét tartalmazó kéziratáról</i> . In: <i>Sá-</i>

- rospataki Református Lapok*, 7- (1911), 80–81, 90–91, 98–99.
- HEGYI–SZÖGI
2016
HEGYI Ádám–SZÖGI László, *Magyarországi diákok svájci egyetemeken és főiskolákon 1526–1919*, Budapest, ELTE, 2016 (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 23).
- HEREPEI
1971a
Pataki István professzor, Tótfalusi pártfogója. In: *Adattár*, 138–139.
- HEREPEI
1971b
Csernátoni Pál és a Bethlen fivérek. In: *Adattár*, 400–403.
- PERSIÁN
1907
PERSIÁN Kálmán, *Kemény János fejedelemsége*, Kolozsvár, Stief J. és tsa., 1907.
- PÉTER
2006
PÉTER Katalin, *A jezsuiták működésének első szakasza Sárospatakon*. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 7. (2006) 2. sz., 30–43.
- ZOVÁNYI
1977
ZOVÁNYI Jenő, *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Lexikon*. Szerk. LADÁNYI Sándor, Budapest, MRE Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1977.³